

**ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ НА ПЕРЕХРЕСТІ
«НАРАТИВНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ»
ПОЛЬ РІКЕР І СЕРГІЙ КРИМСЬКИЙ**

У статті йдеться про внесок французького філософа Поля Рікера в розвиток європейської філософської думки ХХ століття. Автор підкреслює, що філософію Рікера, як і багатьох інших мислителів цієї епохи, сформував досвід тоталітаризму. Але, на відміну від інших, Рікер не закликав радикально порвати з традицією. Натомість він писав про перетин «нарративних ідентичностей» як про вузловий досвід особистості і ключовий елемент усієї європейської культури. Антропоцентричний характер творчості Рікера автор порівнює з філософією Сергія Кримського. Обидва мислителі у своїх працях поєднали «класичний» і «некласичний» типи раціональності, наблизившись таким чином до вирішення ціннісної дилеми модерного європейського суспільства.

Ключові слова: Поль Рікер, Сергій Кримський, нарративні ідентичності, культура, Європа, посткласична філософія.

Історія мого власного життя є сегментом історії вашого життя: історії моїх батьків, друзів, супротивників і незліченних незнайомих. Ми в буквальному розумінні «втягнуті в історію»...

Поль Рікер¹

Львівська конференція на тему Європи і християнських цінностей* розпочинає роботу 27 лютого – у день народження Поля Рікера! Чи знали про

¹ Поль Рікер. Яким має бути новий етос Європи? / пер. з фр. С. Желдак // *Дух і Літера* 13-14 (Київ 2004-2005) 191.

* Конференція «Європа: об'єднавчі процеси і християнські цінності» відбулася 27-28 лютого 2009 року у Львові, в Українському католицькому університеті.

це організатори зустрічі, коли визначали дату проведення конференції? Знали чи ні, а такий подарунок до Рікерового дня народження – промовистий знак успіху цієї львівської ініціативи, що має на меті осмислення проблеми Україна – Європа. Тепер українським інтелектуалам і їхнім гостям буде легше запам'ятати цю конференцію як наше спільне свято. Крім того, ця конференція може допомогти нам належним чином приготуватися до столітнього ювілею Поля Рікера, що швидко наближається (27 лютого 2013 року). Чому б нам теж не святкувати його разом?

Справді значна конференція об'єднує людей не тільки на короткий час спільної праці. Дійсний сенс конференції, яка є немовби великою мандрівкою, розкривається щонайменше в три етапи: (1) надія на певні майбутні події та приготування до них (написання тексту доповідей); (2) реальне їх здійснення, зустріч; (3) пам'ять про спільно пережиті події та спільна праця над закарбуванням їх в опублікованій книзі, фото- й відеоматеріалах тощо.

На кожному з цих трьох вузлових етапів нитки різних історій, шляхів, ідей утворюють складне плетиво, однак послідовний зв'язок низки конференцій дає шанс на появу суцільної канви.

Філософи й учені кращих університетів світу привітали Поля Рікера з його 80-літтям на початку 1993 року, а у вересні того ж року він уперше приїхав до Києва². Багато прекрасних людей, одного разу відвідавши це місто, ніколи більше сюди не поверталися... Однак 1998 року Поль Рікер приїхав до Києва знову. Він сказав, що вже давно перестав примножувати контакти й регулярно відмовляється від запрошень, але оскільки прийняв звання професора *honoris causa* Києво-Могилянської академії, відчуває обов'язок читати лекції й працювати зі студентами та колегами в Україні. Не секрет, що наша «інша Європа» не розпещена *такими* уроками солідарності...

Про лекції Поля Рікера, прочитані в 1993 та 1998 роках у Києво-Могилянській академії, та про його докторат *honoris causa* слід було б писати окрему статтю, як і про вплив п'яти його книг, що їх перекладено й видано українською мовою в київському видавництві «Дух і літера», а саме: «Навколо політики», «Сам як інший», «Ідеологія та утопія», «Право і справедливість», «Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість».

Каталоги наших бібліотек засвідчують, що в перші роки після розпаду СРСР праць із сучасної європейської філософії в Україні практично не перекладали. В Україні практично не існувало філософського кон-

² Свідчення та палімпсест (Бесіди з Полем Рікером у Парижі та Києві записав Костянтин Сігов) // Поль Рікер. *Сам як інший* / пер. з фр. В. Андрушко, О. Сирцова, 2-ге вид. Київ 2002, с. 424- 432. Див. також: В. Брюховецький. *Factum est factum. Біобібліобриукиня*: [бібліогр. покажч.]. Київ 2010, с. 425-426.

тексту, не кажучи вже про брак класичних текстів в українських перекладах. «Ідеологічний вакуум» квапливо намагалися заповнити: одні – собою, інші – модними західним бестселерами. Однак постать Поля Рікера стояла високо й непохитно, чинила опір течіям паризьких та нью-йоркських мод і зберігала гідність ветерана інтелектуальних баталій. Його величезний досвід нонконформізму, інтелектуальної чесності й відкритості став на початку 90-х років ХХ століття визнаним еталоном навіть у колі його давніх опонентів.

Бібліографія Рікера на десятиліття вперед визначила не лише стратегію видавництва «Дух і літера» та коло його авторів. Поль Рікер відкрив нашим читачам думку Ганни Арендт, Еммануеля Левінаса, Чарльза Тейлора, Райнгарта Козеллека... До того ж, Рікерові філософські аргументи схилили ваги терезів на користь самої назви *Дух і літера*. Та головне в іншому: Рікер нічого не диктував і не радив, – він просто був поруч. Його стриманий і сповнений відваги етос відкривав простір унікального спілкування, звільняв від старих страхів і новонабутої схильності до наслідування, його весела мудрість і самоіронія важили більше, ніж «увесь Париж». Приміром, я ніколи не забуду лаконічного й точного слова Рікера та й самого виразу його обличчя під час «круглого столу» на честь Гадамера, який приїхав прощатися з Парижем (там виступали Дерріда, Ліотар, Маріон...).

Те, що в Рікера не було й натяку на «зірковий» статус, багато кого збивала з пантелику. При цьому Рікер не був ані юридичним, ані білою вороною. Важке й довге життя під ударами ХХ століття було дане йому ще й для того, щоб звичайні табелі про ранги поруч із ним видавалися анахронізмом. Він легкою ходою піднімався на Печерський пагорб, дивився на панораму Дніпра й розводив руками, дивуючись думці, що народилася під час розмови: «Тільки збагнуть, чудо примноження хлібин – це ж притча про слово, про надзвичайну здатність слова примножуватися, коли його розділяють у спілкуванні...»

Рікєрова стаття «Яким має бути новий етос Європи?» *in medias res* вводить нас у його міркування:

Із цих двох узятих спільно явищ – явища нарративного формування кожної особистої ідентичності та явища переплетення життів і особистих пригод в історіях, керованих одними й пережитих іншими, зокрема розказаних одними про інших, впливає модель, етичне значення якої легко передбачити і яку я називаю моделлю обміну пам'яттями.³

³ Поль Рікер. Яким має бути новий етос Європи?, с. 191.

Щоб відповісти на питання про особисту чи колективну ідентичність, треба вийти за межі вузького набору раціональних засобів. Відповіді на питання «хто?» – означає розповісти історію. Цю історію як фундаментальний антропологічний досвід Рікер називає «нарративною ідентичністю». Перетин різноманітних «нарративних ідентичностей» – вузловий досвід особистості й ключовий елемент усєї європейської культури.

Відбудова Європи була першорядною громадянською справою для Рікерового покоління, яке пережило крах європейської цивілізації в Першій та Другій світових війнах. Подолання повоєнних травм, забобонів та упереджености у відносинах між Францією і Німеччиною на багато років стало для філософа повсякчасним предметом осмислення. Переклавши й прокоментувавши перший том Гуссерлевих «Ідей», він іще 1948 року видав свою першу книжку з компаративної філософії – «Габріель Марсель і Карл Ясперс». Півстоліття потому Рікер зазначить: «Карлові Ясперсу я завдячую тим, що він зберіг моє захоплення німецькими мислителями, попри всю ту брехню, що нас оточувала, попри “терор Історії”»⁴.

Рікер пише передмову до французької публікації Ганни Арендт «Становище людини». Він разом із німецьким мислителем аналізує досвід тоталітаризму й формулює три запитання: «Що саме відбулося? Чому відбулося? Як таке стало можливим?»⁵. «Терористична гіпотеза» про людину-гвинтик, на яку спиралася тоталітарна машина, переступає межу мислимого. Якщо ця проблема поглиблює кантівське питання про радикальне зло, то *можливість існування нетоталітарного світу* Рікер пропонує шукати в засадах опору й відродження, закорінених у людській формі буття як такої. Фундаментальна антропология мислиться тут як відповідь на тоталітарний виклик, і це суттєво.⁶ Але досвід війни й концтабору (Поль Рікер вийшов навесні 1945 року з табору Берген-Бельзен) не змусив філософа приєднатися до тих, хто вважав «розрив» традиції обов'язковою аксіомою. Згодом нове осмислення всієї складности таких понять, як традиція, пам'ять, історія, наблизить Рікера до ідей Ганса Георга Гадамера.

Дружба Рікера з Гадамером, їхні фундаментальні праці з герменевтики та практичної філософії визначатимуть найплідніші перспективи європейської філософської думки на зламі XX і XXI століть.

⁴ Paul Ricoeur. *Réflexion faite. Autobiographie intellectuelle*. Paris 1995, с. 20.

⁵ Paul Ricoeur. Preface a «Condition de l'homme moderne» // його ж. *Lectures*, т. 1: *Autour du politique*. Paris 1991, с. 47.

⁶ Див.: К. Сігов. Опір «терористичній гіпотезі» про людину – лейтмотив філософії Ханни Арендт // Ханна Арендт. *Джерела тоталітаризму*. Київ 2005, с. 534–539; журнальна версія: *Дух і літера* 13-14 (2004-2005) 177-182.

Рікер глибоко й докладно аналізує виклики, зумовлені радикальною історичністю нашого існування, а також проблему маніпуляції забуттям і пам'яттю в Європі, яка в ХХ сторіччі зазнала стількох потрясінь. Новизну його підходу до найскладніших проблем людського існування нам ще доведеться по-справжньому вивчити й усвідомити. Ми ще тільки наближаємося до високого порогу його філософії свідчення.⁷

Без перебільшення можна сказати, що до Рікера ніхто не наважувався так глибоко вкоренити філософію в історичному оповіданні, або нарративі, що бере початок із Біблії. Кризь призму його ідей ми отримуємо шанс по-новому перечитати не лише документи сучасної історії, а й «Апологію Сократа» та Августинову «Сповідь».

З особливою увагою Поль Рікер підтримував інтелектуальний рух опору комуністичній диктатурі в Європі на схід від «залізної завіси». На революцію 1957 року в Угорщині Рікер відгукнувся великою концептуальною статтею «Політичний парадокс» (*Esprit*, травень 1957), що ввійшла до книжки «Історія та істина». На запрошення Яна Паточки та Вацлава Гавела він регулярно приїздив до Праги, щоб брати участь у підпільних семінарах. Свідчення своїх празьких друзів філософ згадуватиме й у Києві: «Тоталітарне насильство не зводиться до фізичного винищення й залякування. Воно неправдою руйнує мову і можливість спілкування між людьми»⁸.

* * *

Близькість філософських стратегій Сергія Кримського і Поля Рікера тісно пов'язана з перетинанням їхніх «нарративних ідентичностей».

Філософія Сергія Кримського не випадково мала справжній успіх у студентів Києво-Могилянської академії та інших університетів (лекції, як правило, закінчувались оплесками). Студенти реагували не на «зірку» інтелектуального бомонду, а на щедрий сонячний первень київського мудреця – живе свідчення на користь геліоцентризму Коперника. Свідчення досить рідкісне як на наші темні часи (останні оптимісти ХХ століття говорили про «нове середньовіччя»). Історичний контекст цієї філософії – глибинна криза цивілізації, яка зробила нашу планету заручницею

⁷ Цікаво зіставляти персоналістичну філософію Поля Рікера з роздумами Валентина Сильвестрова про персональність у культурі: «Культура завжди засновувалася саме на текстах персональних, неспростовних, тобто на текстах, до яких ти можеш звертатися знову і знову, і що більше ти до них повертаєшся, то більше вони стверджуються як певна самостійна сутність. Мені здається, що таких текстів не вистачає сьогодні не тільки в музиці, а й узагалі в культурі» (Валентин Сильвестров. *Дочекайся музики: Лекції – бесіди. За матеріалами зустрічей, організованих Сергієм Пілютиковим*. Київ 2011, с. 5).

⁸ Поль Рікер. *Сам як інший*, с. 425.

атомних станцій і під час якої людина «вийшла в космос», але закрила собі вихід із платонівської «печери»⁹.

«Тут виявляється, – констатує Сергій Кримський, – трагедія техніко-інструментального використання розуму згідно з догмами класичного раціоналізму, орієнтованого на те, щоб “думати, не страждаючи”»¹⁰. Канва страждання змінює тканину думки, робить її нерівною, негладкою, вузлуватою. Не риторика, не навички професійного логіка характеризують пізніші праці Кримського; його діагноз епохи зближується з баченням Льва Шестова:

Платонові навряд чи довелось би змінити бодай слово у своїй притчі про печеру. На його тугу, його тривогу, його передчуття не знайшлося б відповіді в нашому знанні. Світ «у світлі» наших «позитивних» наук залишився би для нього, як і був, темним і страшним підземеллям, а ми – в'язнями зі скутими руками й ногами.¹¹

Критика «класичної раціональності» й пошуки раціональності «некласичної» були, як відомо, ключовою темою в працях Мераба Мамардашвілі, Еріха Соловйова та інших представників покоління, яке в 60-80-х роках ХХ століття відходило від Маркса й Гегеля до Канта й Декарта.

Сергій Кримський якісно розширив горизонти цих пошуків. Він стверджував: «Сам зміст терміну “просвітництво” суголосний змістові “просвітлення”». Неоплатонізм та “Ареопагітики” розробляють ідею просвітлення тілесности духовним світлом, висувають принцип осяяння як основної пізнавальної здатности»¹². Ареопагітики й мислителі Каппадокійської школи можуть допомогти в глибокому осмисленні таких понять, як «світ» і «просвіта», – осмисленні, не звуженому інструментально-технічною призмою ХVІІІ-ХХ століть.¹³

Протягом півстоліття філософський шлях Сергія Борисовича Кримського розгортався, як він сам висловився, «під сигнатурою Софії»¹⁴. Своїх учнів, слухачів, гостей Києва він невтомно приводив під склепіння Софії, щоб поділитися з ними не тільки своїми дивовижними знаннями про славнозвісні мозаїки та фрески, а й правдивою любов'ю до софійного започаткування життя, що «втримує нас у бутті та світі над

⁹ Див.: Платон. *Держава*, 514а-520а.

¹⁰ С. Б. Крымский. *Философия как путь человечности и надежды*. Киев 2000, с. 133.

¹¹ Там само, с. 36.

¹² Там само, с. 127.

¹³ Пор.: ст. «Метафізика світла» // Сергій Аверинцев. *Софія-Логос. Словник*, 2-ге вид. Київ 2004, с. 150-151.

¹⁴ Див.: С. Б. Крымский. *Під сигнатурою Софії*. Київ 2008.

прірвою небуття». Треба було бачити, як Сергій Кримський викладав Полеві Рікеру свою герменевтику мозаїк, наслідуючи жест Оранти: здійнявши руки, київський філософ розповідав паризькому колезі про те молитовне зусилля, що, як показав свого часу Мойсей, здатне стримати натиск руйнівних сил. Фізика цього значущого жесту ліпше за перекладача передавала метафізику опору сваволі хаосу, руїни, аномії, – опору, що має місце тут і тепер... *Софія* виступає тут як *етос*: етична відповідальність і зобов'язаність закорінені в місцеперебуванні втіленої Премудрості.

Оцей жест філософа розкривав саму суть його філософської антропології, а не якісь її зовнішні риси. Для української екзистенційної думки 60-70-х років минулого століття важливим моментом було «прямостояння»¹⁵. Це поняття виражає нетривіальну й у наш час пригнічену свободу актуальну правду про природний стан людського хребта: про вертикальну поставу як найпростішу геометричну форму гідності.

На перший погляд, поняття «прямостояння» обмежується вказівкою на положення хребта й нічого не каже про положення рук. Тут доречно згадати етимологію слова «іпостась», яке походить від грецького ὑπόστασις (одне із значень: «опора, підставка»). Оранта, «непорушна стіна», стала підтримуючим, «іпостасним» символом для покоління Сергія Аверинцева та Сергія Кримського.

«Імперія часів занепаду» домагалася не тільки того, щоб людина занепадала духом, щоб у неї «опускалися руки». Важливим чинником промивання мозку була редукція найголовніших слів загальноживаного словника. Багатозначні змісти слова зводилися до найпростішого, «горизонтального».

Однак цінності, які в системі християнської аксіології назавжди пов'язані з поняттями «Софії» та «Логосу», потерпали не тільки від редукціонізму «наукового комунізму». Західні дослідники показали, що редукціоністські тенденції мали місце й безвідносно до комунізму, навіть у провідних європейських університетах.

* * *

Проблематика цієї конференції – аксіологія в Європі – є *еллінська* в *двоєкому* розумінні. У центрі дискусій про європейську ідентичність залишається дилема «еллінізації» або «дееллінізації». У цих дискусіях обговорюються дуже різні типи ідентичності, і більшість із них, звичайно ж, зовсім не асоціюється ні з чим «грецьким». Та все ж аксіологічні поняття мають свою логіку (або логос). І відповідальність за свідомий їх ужиток несуть люди,

¹⁵ М. Х. Коцюбинська. Будувати себе. «Прямостояння» // її ж. *Листи і люди: Роздуми про епістолярну творчість*. Київ 2009, с. 130-145.

яким небайдужа та ознака, що на неї вказує приставка «греко-» (англ. *greek*, франц. *grec*, і так далі всіма європейськими мовами...).

Видатний американський історик європейської культури Ярослав Пелікан відкрив свої Гіффордські лекції в Абердині такою тезою:

Одним із найзначущіших лінгвістичних збігів у всій історії людського розуму й духу є те, що Новий Завіт написано по-грецьки – не давньоєврейською мовою Мойсея і пророків, не арамейською Ісуса та його учнів і навіть не латиною імперського Риму, а мовою Сократа і Платона або принаймні мовою, все ще досить подібною на неї, дарма що кількасотлітня елліністична мовна практика багато в чому спотворила грецьке койне.¹⁶

Це твердження – антитеза до історичної концепції «еллінізації християнства», яку висунув німецький протестантський історик Адольф фон Гарнак. Для Гарнака християнські догмати під оглядом своєї структури є «результат роботи грецького духу на ґрунті Євангелія».¹⁷ Він вважав «еллінізацію» головним викликом і загрозою та, відповідно, таврував гностицизм як «останній ступінь секуляризації або еллінізації християнства».¹⁸ У праці Гарнака концепція еллінізації відіграє роль «інтерпретативного принципу», що служить для історичного пояснення шляхів розвитку християнського віровчення.¹⁹ Корені такої концепції, вплив якої в ХХ столітті поширився далеко за межі німецьких університетів, сягають ще епохи «наукової революції» ХVІІ століття.

Одним із творців цієї концепції був Блез Паскаль. Класичним її формулюванням залишається відоме Паскалеве розмежування між «Богом філософів» і «Богом Авраама, Ісаака та Якова». Згодом це протиставлення, радикалізоване у філософії Канта та історіографії Гарнака, вийшло за межі протестантизму й справило сильний вплив на католицьке богослов'я. Прикладом заперечення цієї концепції в Німеччині став вихідний пункт академічної кар'єри Йозефа Ратцінгера: перша лекція молодого викладача в 1959 році була присвячена саме вищезгаданому аргументові Паскаля.

Резонансним поверненням до цієї ж таки теми стала відома лекція папи Бенедикта ХVІ в Регенсбурзі. Відомо про скандально гучну реакцію

¹⁶ Jaroslav Pelikan. *Christianity and Classical Culture: The Metamorphosis of Natural Theology in the Christian Encounter with Hellenism*. New Haven 1993, с. 3.

¹⁷ Adolf von Harnack. *Lehrbuch der Dogmengeschichte: У 3-х томах, 5-те вид., т. 1*. Leipzig 1931, с. 20.

¹⁸ Там само, с. 250.

¹⁹ Aloys Grillmeier. *Hellenisierung-Judaisierung des Christentums als Deutepinzipien der Geschichte des kirchlichen Dogmas // Scholastik* 33 (1958) 321-355, 528-558.

Европейські цінності на перехресті «нарративних ідентичностей»

на неї з боку мусульман. Реакція академічної спільноти (до якої вона, власне, й була звернена насамперед) залишилася поза увагою. Чи почули цей виклик в європейських університетах? Про посткомуністичні університети цього, на жаль, сказати не можна, хоч проблема взаємозв'язку насильства, розуму і віри, патологій релігії і патологій розуму в нашій країні стоїть особливо гостро.

Kostyantyn Sigov

EUROPEAN VALUES AT THE CROSSING OF NARRATIVE IDENTITIES (PAUL RICOEUR AND SERHIY KRYMSKY)

The article discusses Paul Ricoeur's contribution to the European thought of the 20th century. It stresses the fact that Ricoeur's ideas, like those of many other philosophers of his time, were formed by the experience of totalitarianism. However, Ricoeur, unlike many others, never called for a radical break with the tradition. He wrote about the intersection of "narrative identities" as the core personal experience and the key element of the whole European culture. The human-centered nature of Ricoeur's philosophy is compared with the ideas and approaches of Serhiy Krymsky, a Ukrainian philosopher. Both thinkers are shown to combine the "classical" and the "non-classical" forms of rationality, which helps them come closer to the solution of the dilemma of values faced by the modern European society.

Keywords: Paul Ricoeur, Serhiy Krymsky, narrative identities, culture, Europe, postclassical philosophy.